

Paweł M. Sobczak

(Komisja Badań Genetycznych i Dokumentacyjnych nad Literaturą PAN)

(NIE)UDANY PROJEKT. VIDKUN QUISLING
I PARADOKS NORWESKIEGO FASZYZMU LAT 30. I 40.

W kilku europejskich językach (w tym w norweskim) funkcjonuje słowo „quisling”, będące synonimem kolaboranta, a w szerszym znaczeniu – po prostu zdrajcy. Szczególną popularnością termin ten cieszy się w języku angielskim¹. W roku 1941 użył go publicznie premier Wielkiej Brytanii Winston Churchill², ale do jego rozpropagowania przyczynił się zapewne także pisarz John Ronald Reuel Tolkien. Autor *Władcy Pierścieni* wykorzystał to słowo w eseju *On Fairy-Stories*, wygłoszonym na szkockim uniwersytecie w St. Andrews w 1939 roku i wydanym drukiem osiem lat później. Już w czasie drugiej wojny światowej „quisling” zaczął pojawiać się również w popkulturze (film, komiks), do dziś występuje także w publicystyce³. Ten popularny wyraz jest oczywiście eponimem, przywołującym Vidkuna Abrahama Lauritza Jonssøna Quislinga, norweskiego wojskowego, polityka i premiera marionetkowego rządu okupowanej Norwegii⁴. Pomimo tej (nie)wątpliwej sławy swojego przywódcy norweski faszyzm lat 30. i 40. XX wieku nie stał się przedmiotem intensywnej refleksji i namysłu. Nie służy także obecnie jako dogodna egzemplifikacja ideologii faszystowskiej⁵, choć w przeciwieństwie do wielu innych ruchów tego typu zdołał zdobyć władzę w swoim kraju. Z czego wynika ta paradoksalna sytuacja? Aby spróbować odpowiedzieć na powyższe pytanie, trzeba najpierw pokrótce nakreślić historię założonej przez Quislinga partii Nasjonal Samling (Zjednoczenie Narodowe) i przyjrzeć się jej ideologii.

¹ Jedna ze słownikowych definicji terminu „quisling” brzmi „a person who betrays his or her own country by aiding an invading enemy, often serving later in a puppet government; fifth columnist” (*Quisling*, <http://www.dictionary.com/browse/quisling> [dostęp: 9.05.2017]).

² Tekst przemówienia Winstona Churchilla z 12 czerwca 1941 roku dostępny jest na stronie Ibiblio (*Prime Minister Winston Churchill's speech to the allied delegates*, <http://www.ibiblio.org/pha/policy/1941/410612b.html> [dostęp: 9.05.2017]).

³ Por. *Quisling*, Wikipedia (<https://en.wikipedia.org/wiki/Quisling> [dostęp: 9.05.2017]).

⁴ Najbardziej chyba znaczącą książką poświęconą Quislingowi jest dwutomowa biografia autorstwa Hansa Fredrika Dahla *Vidkun Quisling. En fører blir til* wydana w latach 1991–1992.

⁵ O norweskim faszyzmie nie wspomina choćby Roger Eatwell, autor monografii *Faszyzm. Historia*, przeł. Tomasz Oljasz, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis 1999. Kilkanaście zaledwie zdań poświęca mu natomiast Robert O. Paxton w książce *Anatomia faszyzmu*, przeł. Przemysław Bandel, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis 2005.

Nasjonal Samling pojawiła się na norweskiej scenie politycznej na początku lat 30., w tym samym roku 1933, w którym powstała także Partia Chrześcijańsko-Ludowa (Kristelig Folkiepartiet). Założyciel NS, Vidkun Quisling, pełnił wcześniej funkcję ministra wojny w rządach Petera Kolstada i Jensa Hundseida, utworzonych przez Partię Chłopską (Bondiepartet). Jako człowiek bardzo ambitny i obdarzony trudnym charakterem nie chciał jednak zadowolić się ministerialną teką i pragnął odgrywać znacznie większą rolę w norweskiej polityce (swoje koncepcje polityczne Quisling przedstawił szerzej już w 1930 roku na łamach gazety „Tidens Tegn”⁶). Jego nowa partia nie zyskała jednak znaczącego poparcia, a wyniki w granicach 2%, uzyskiwane w kolejnych wyborach parlamentarnych w 1933 i 1936 roku⁷, nie pozwoliły jej wprowadzić swoich przedstawicieli do parlamentu. Ideologia i program polityczny NS uległy w ciągu pierwszych kilku lat istnienia zauważalnej ewolucji – osłabieniu uległ komponent konserwatywny, wzrósł natomiast ideowy radykalizm, upodabniający ugrupowanie Quislinga do innych faszystowskich partii Europy lat 30.⁸ Fundamentem programu była zasada wodzostwa, realizowana zresztą w praktyce – Quisling był *førerem*, a członków partii obowiązywało bezwzględne posłuszeństwo wobec wodza. Zasada taka była jednym z podstawowych składników doktryny faszystowskiej w całej Europie, za jej pomocą uzasadniali swoje przywództwo nie tylko Mussolini i Hitler, ale także liderzy ruchów faszystowskich w Rumunii czy na Węgrzech. Bardzo ważnym składnikiem ideologii Nasjonal Samling był również nacjonalizm nordycki, odwołujący się do tradycji wikingów oraz nordyckiej mitologii (symbolem NS stał się krzyż słoneczny, stanowiący atrybut mitycznego boga Odyna). Splatał się on z wrogością wobec demokracji liberalnej oraz wyrazistym antykomunizmem (ten wątek ideowy dobitnie wyraził Quisling, przekonując, że „bolszewizm stanowi konspirację przeciwko zainspirowanej przez nordycką rasę europejskiej cywilizacji”⁹) i narastającym antysemityzmem. W dziedzinie społeczno-gospodarczej partia opowiadała się za korporacjonizmem.

Tak zarysowany program „odrodzenia narodowego” nie zdobył masowego poparcia wśród norweskich wyborców, a Quisling szybko zrozumiał, że potrzebne mu będzie wsparcie zewnętrzne. Naturalnym sojusznikiem wydawali się narodowi socjaliści w Niemczech, więc przywódca NS już w 1934 roku nawiązał kontakt z Alfredem Rosenbergiem, stojącym na czele Wydziału Zagranicznego NSDAP. Pomostem umożliwiającym porozumienie obu polityków okazał się pangermanizm Rosenberga, współgrający z ideą imperium nordyckiego, którą wytrwale propagował Quisling. Ich wspólnym marzeniem było stworzenie związku niezależnych państw nordyckich, rządzonych przez narodowych socjalistów. Dzięki wsparciu autora *Mitu XX wieku* (oraz pośrednictwu Alberta Viljama Hogelina, mieszkają-

⁶ Tony Griffiths, *Skandynawia. Wojna z trollami*, przeł. Barbara Gadomska, Warszawa: AMF Plus Group 2011, s. 181.

⁷ Największym poparciem Nasjonal Samling cieszyła się w okręgu Stavanger (portowe miasto na południowym zachodzie kraju), gdzie potrafiła zdobyć blisko 12% głosów (por. Andrzej Berezajarczyński, *Zarys dziejów Norwegii*, Warszawa: PWN, 1991, s. 252–253).

⁸ W grudniu 1934 roku Quisling uczestniczył w międzynarodowym kongresie faszystów w Montreux, propagującym współpracę organizacji faszystowskich działających w poszczególnych krajach.

⁹ Cyt. za: Emilia Denkwicz-Szczepaniak, *Norwegia w planach hitlerowskich Niemiec w okresie 1 września 1939–9 kwietnia 1940*, w: *Norwegia w pierwszej połowie XX wieku*, red. Emilia Denkwicz-Szczepaniak, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2004, s. 24.

cego w Dreźnie członka Nasjonal Samling¹⁰) partia Quislinga uzyskała finansowe wsparcie od Niemiec. Członkowie NS byli również szkoleni na terenie Trzeciej Rzeszy¹¹. Strukturę organizacyjną partii wyraźnie wzorowano na strukturze NSDAP – paramilitarna organizacja Hird, podporządkowana bezpośrednio Quislingowi, przypominała nazistowską SA, a organizacja młodzieżowa Ungdomsfylking została stworzona na wzór Hitlerjugend. Narastający filogermanizm norweskich nacjonalistów nie przysporzył im jednak popularności we własnym społeczeństwie, a idei Quislinga nie poparli nawet działacze Związku Norwesko-Niemieckiego¹². Przywódca Nasjonal Samling nie zrażał się kolejnymi niepowodzeniami i zaczął snuć plany politycznego przewrotu, który mógłby wynieść jego partię do władzy. Nieodczowna w tym celu wydawała się niemiecka pomoc wojskowa, o którą Quisling starał się podczas pobytu w Berlinie w grudniu 1939 roku.

Wybuch II wojny światowej umożliwił zacieśnienie relacji między Trzecią Rzeszą a norweskimi nacjonalistami spod znaku Nasjonal Samling. Rząd, sformowany przez Norweską Partię Pracy (Det norske Arbeiderparti) i kierowany przez premiera Johana Nygaardsvolda, konsekwentnie prowadził politykę neutralności. Była ona zgodna zarówno z politycznymi tradycjami Norwegii, jak i z przekonaniami norweskiego społeczeństwa oraz większości sił politycznych kraju¹³. Vidkun Quisling twierdził jednak w Berlinie, że rząd królestwa wyrazi zgodę na rozlokowanie w norweskich portach wojsk brytyjskich, co znacznie utrudniłoby dalsze działania wojenne Trzeciej Rzeszy¹⁴. Przywódca NS najprawdopodobniej zaproponował, aby wojska niemieckie zajęły Norwegię, z jej terytorium prowadziły dalszą wojnę z Wielką Brytanią i pomogły we wprowadzeniu w kraju fiordów nowego ustroju. Zamierzeniom tym sprzyjał zarówno dowódca Kriegsmarine (marynarki wojennej Trzeciej Rzeszy) admirał Erich Raeder, jak i Rosenberg, który kierował się względami nie tylko strategicznymi, ale przede wszystkim ideologicznymi. Plan inwazji zyskał poparcie Hitlera, a 9 kwietnia 1940 roku Niemcy zaatakowały Norwegię, korzystając z czynnego wsparcia „piątej kolumny”, czyli bojówek Nasjonal Samling. Quisling ogłosił się wówczas premierem, lecz został zmuszony przez Niemców do rezygnacji, kiedy król Haakon VII odmówił mianowania go na to stanowisko¹⁵. Dopiero 1 lutego 1942 stanął na czele kolaboracyjnego „rządu narodowego”, ale realną władzę w okupowanym kraju sprawował Komisarz Rzeszy Josef Terboven.

Polityczne i ideologiczne plany Vidkuna Quislinga spełniły się jedynie częściowo. Przywódca NS uzyskał z rąk Hitlera funkcję premiera Norwegii, utworzył

¹⁰ Ibidem, s. 26.

¹¹ Ibidem, s. 26–27.

¹² Ibidem, s. 27.

¹³ Ibidem, s. 19. Kierunki polityki zagranicznej Norwegii wyznaczał wówczas Halvdan Koht, szef MSZ w rządzie premiera Nygaardsvolda. Koht pozostawał wierny polityce neutralności także po ataku Niemiec na Norwegię i był niechętny trwałemu sojuszowi z Wielką Brytanią. Jego postawa budziła wówczas sprzeciw innych członków emigracyjnego rządu norweskiego, co doprowadziło do dymisji Kohta i powołania na stanowisko ministra spraw zagranicznych Trygvego Lie (Agnieszka Witt, *Wybrane aspekty współpracy emigracyjnego rządu norweskiego z Wielką Brytanią w latach 1940–1943*, w: *Norwegia w pierwszej połowie XX wieku*, s. 55–57).

¹⁴ Niemiecki poseł w Oslo Curt Bräuer zapewniał w swoich meldunkach, że rząd norweski nie zamierza porzucić polityki neutralności, a sam Quisling odgrywa zupełnie marginalną rolę w życiu politycznym kraju. Wydaje się jednak, że Hitler nie dowierzał tym słowom niemieckiego dyplomaty (Emilia Denkwicz-Szczepaniak, *Norwegia w planach hitlerowskich Niemiec*, s. 42).

¹⁵ Tony Griffiths, *Skandynawia. Wojna z trollami*, s. 219.

także własną straż przyboczną (Føregarden), której członkowie wywodzili się z szeregowców Hirdu. Nasjonal Samling była w czasie wojny jedyną legalnie działającą partią w Norwegii, a jej liczebność zwiększyła się kilkunastokrotnie (w maju 1945 r. posiadała prawie 47 tysięcy członków¹⁶). Partyjna gazeta „Fritt Folk” ukazywała się wówczas codziennie, korzystając z pieniędzy niemieckiego MSZ¹⁷ i wytrwale przekazując nazistowską propagandę. Realne możliwości działania Quislinga były jednak bardzo mocno ograniczone. Kolaboracyjny rząd nie cieszył się poparciem większości społeczeństwa norweskiego, które wspierało znajdujących się na emigracji króla Haakona VII i rząd premiera Nygaardsvolda, a także walczący z najeźdźcą Front Krajowy (Hjemmefronten). Norwegia wciąż była okupowana przez Niemców, a jej przyszła niepodległość była niepewna, Trzecia Rzesza nie zamierzała bowiem realizować geopolitycznych planów powołania imperium nordyckiego. Nie spełniły się także nadzieje Quislinga związane z powołaniem Legionu Norweskiego (Den Norske Legion), w którym przywódca NS widział załóżek przyszłej, niezależnej armii swojego kraju¹⁸. Tymczasem Niemcy chcieli, by formacja ta przede wszystkim dostarczała rekrutów na wojnę z ZSRR, a plany Quislinga traktowane były przez nazistowskich przywódców co najmniej z pobłażaniem. Stosunek Hitlera i jego bliskiego otoczenia wobec wiernego sojusznika ilustruje notatka z dziennika Josepha Goebbelsa, poczyniona po jednym ze spotkań norweskiego *fødera* z wodzem Trzeciej Rzeszy:

Quisling podczas rozmowy z *Führerem* rozwinął naiwne wyobrażenia i plany, wierząc, że zezwoli mu się zbudować nowe norweskie siły zbrojne, przejąć kontrolę nad norweskimi więziami i dążyć do utworzenia w przyszłości zupełnie wolnej Norwegii. To jest niesamowicie naiwne podejście¹⁹.

Trudno przypuszczać, by Vidkun Quisling nie zdawał sobie zupełnie sprawy, jak mało liczą się z nim Niemcy. Wciąż sądził jednak, że „norweskie interesy są identyczne jak niemieckie, niemiecka walka jest walką norweską, zwycięstwo Niemiec jest zwycięstwem Norwegii”²⁰. Wydaje się, że Quisling rzeczywiście stał się kolaborantem ideowym²¹, przekonany o konieczności wspólnej walki „pod sztandarami naszych niemieckich braci” i w imię „germańskiej wspólnoty narodów”²² przeciwko wrogom nordyckiej Europy – kapitalistom, bolszewikom i „międzynarodowemu żydostwu”²³. Niekorzystny dla państw Osi rozwój sytuacji na froncie nie zachwiał jego przekonaniami, a zwycięstwa Armii Czerwonej i jej marsz na zachód sprawiły, że jeszcze silniej wspierał Trzecią Rzeszę („Wobec bolszewickiej groźby naszą jedyną nadzieją są wojska niemieckie, którym musimy ufać,

¹⁶ Andrzej Bereza-Jarociński, *Zarys dziejów Norwegii*, s. 272.

¹⁷ Emilia Denkiewicz-Szczepaniak, *Norwegia w planach hitlerowskich Niemiec*, s. 43.

¹⁸ Cyt. za: Wojciech Łężyk, *Norwegowie w Waffen SS w latach 1941–1945*, w: *Norwegia w pierwszej połowie XX wieku*, s. 131.

¹⁹ Ibidem, s. 125.

²⁰ Przemówienie radiowe Quislinga z 12 stycznia 1941 roku. Cyt. za: Wojciech Łężyk, *Norwegowie w Waffen SS*, s. 127.

²¹ W ten sposób określa Quislinga Anna Marciniakówna, cytowana w tekście *Vidkun Quisling – wstydlivy problem Norwegów*, Polskie Radio, <http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/928283,Vidkun-Quisling-wstydlivy-problem-Norwegow> [dostęp: 8.05.2017].

²² Wojciech Łężyk, *Norwegowie w Waffen SS*, s. 126–127.

²³ Ibidem, s. 129.

że odniosą ostateczne zwycięstwo”²⁴). Quisling rozumiał zapewne dobrze, że jego przyszłość jest całkowicie uzależniona od wojskowych sukcesów Wehrmachtu. Po zwycięstwie aliantów i bezwarunkowej kapitulacji Niemiec premier kolaboracyjnego rządu Norwegii nie miał już pola manewru ani szans na podjęcie negocjacji ze zwycięzcami. Gdy 14 maja 1945 roku rząd Nygaardsvolda powrócił z Wielkiej Brytanii do kraju, Quisling znajdował się już w areszcie w Oslo. Skazany na karę śmierci, został rozstrzelany w twierdzy Akershus 24 października 1945 roku.

W trakcie procesu Vidkun Quisling przekonywał o swojej niewinności, dystansując się od współpracy z Niemcami i podkreślając dążenia do uzyskania niepodległości Norwegii. Wrażał także nadzieję, że historia osądzi go sprawiedliwie, a rodacy docenią jego wysiłki dla kraju. Również w tych rachubach Quisling znacząco się przeliczył – powszechnie uznano go za zdrajcę i trudno dostrzec znaczące próby jego rehabilitacji. Inaczej niż w przypadku również współpracujących z Hitlerem (w większym lub mniejszym zakresie) przywódców Rumunii czy Węgier Quisling swoją karierę polityczną niemal w pełni zawdzięczał niemieckiemu poparciu. Także z tego powodu negatywna ocena jego działalności nie spotyka się z kontrargumentami, takimi jak w przypadku generała Iona Antonescu czy regenta Mikłosa Horthyego, którzy już wcześniej należeli do politycznej elity swoich krajów (a później podejmowali przynajmniej próby prowadzenia względnie niezależnej polityki). Przed najazdem Niemiec faszyzm norweski znajdował się na marginesie życia politycznego w królestwie, zdobycie przez Quislinga (bardzo ograniczonej) władzy możliwe było jedynie za cenę zdrady i wejścia w sojusz z obcym mocarstwem. Fakt ten uzmysławia ogromną słabość ideologii Nasjonal Samling, która zupełnie nie odpowiadała potrzebom i poglądom Norwegów²⁵ (choć cieszyła się poparciem wybitnego pisarza, laureata literackiej Nagrody Nobla, Knuta Hamsuna²⁶). Z tego punktu widzenia faszyzm norweski był zatem faszyzmem „nieudanym”, a sposób zdobycia przez niego władzy w kraju tylko tę tezę potwierdza.

BIBLIOGRAFIA

Bereza-Jarociński Andrzej, *Zarys dziejów Norwegii*, Warszawa: PWN 1991.

Denkiewicz-Szczepaniak Emilia, *Norwegia w planach hitlerowskich Niemiec w okresie 1 września 1939–9 kwietnia 1940*, w: *Norwegia w pierwszej połowie XX wieku*, red. Emilia Denkiewicz-Szczepaniak, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2004, s. 9–43.

Eatwell Roger, *Faszyzm. Historia*, przeł. Tomasz Oljasz, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis 1999.

²⁴ Wypowiedź Quislinga z 2 lutego 1943 roku. Cyt. za: ibidem, s. 129.

²⁵ Podobnie było również na Islandii, gdzie Ruch Szarych Koszul liczył maksymalnie 300 osób i nie miał istotnego znaczenia politycznego (Robert O. Paxton, *Anatomia faszyzmu*, s. 349).

²⁶ Hamsun publicznie wspierał politykę nazistów i wyrażał wiarę w zwycięstwo Trzeciej Rzeszy, przekonując, że leży ono także w interesie Norwegów. Był również autorem apologetycznego nekrologu, opublikowanego po śmierci Hitlera w dzienniku „Aftenposten”. Po zakończeniu wojny Hamsuna oskarżono o zdradę ojczyzny i umieszczono w szpitalu psychiatrycznym, tłumacząc jego postępowanie m.in. podeszłym wiekiem (liczył sobie już ponad 80 lat) oraz głęboką niechęcią wobec Anglików. Kwestie te podejmuje Ingar Sletten Koloen w książce *Hamsun: Erobreren* – obszernej, blisko pięćsetstronicowej biografii autora *Głodu*, uhonorowanej w 2004 roku prestiżową nagrodą literacką Der norske leserisen.

- Griffiths Tony, *Skandynawia. Wojna z trollami*, przeł. Barbara Gadomska, Warszawa: AMF Plus Group 2011.
- Łężyk Wojciech, *Norwegowie w Waffen SS w latach 1941–1945*, w: *Norwegia w pierwszej połowie XX wieku*, red. Emilia Denkwicz-Szczepaniak, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2004, s. 121–148.
- Paxton Robert O., *Anatomia faszyzmu*, przeł. Przemysław Bandel, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis 2005.
- Prime Minister Winston Churchill's speech to the allied delegates*, <http://www.ibiblio.org/pha/policy/1941/410612b.html> [dostęp: 9.05.2017].
- Quisling*, <http://www.dictionary.com/browse/quisling> [dostęp: 9.05.2017].
- Quisling*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Quisling> [dostęp: 9.05.2017].
- Vidkun Quisling – wstydlivy problem Norwegów*, <http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/928283,Vidkun-Quisling-wstydlivy-problem-Norwegow> [dostęp: 8.05.2017].
- Witt Agnieszka, *Wybrane aspekty współpracy emigracyjnego rządu norweskiego z Wielką Brytanią w latach 1940–1943*, w: *Norwegia w pierwszej połowie XX wieku*, red. Emilia Denkwicz-Szczepaniak, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2004, s. 45–83.

(UN)SUCCESSFUL PROJECT. VIDKUN QUISLING AND THE PARADOX OF NORWEGIAN FASCISM OF THE 1930S AND 1940S

Summary

The article discusses the history of the Nasjonal Samling party (founded in 1933) and its leader Vidkun Quisling – a military, politician and prime minister of the collaborative government of occupied Norway in 1942–1945. Currently, Norwegian fascism of the 1930s and 1940s does not serve as a popular exemplification of fascist ideology, although unlike many other European movements of this type, it managed to gain power in its own country. However, this happened only after Quisling entered into an alliance with Germany and the Third Reich attacked Norway. The history of Quisling and his party seems to prove the bankruptcy of his ideas, which never gained popularity in Norwegian society.

Trans. Izabela Ślusarek